

Alexios stáhl do ústraní, tajně opustil spolu se svými příbuznými Konstantinopol a postavil se otevřeně proti Botaneiatovi. Střediskem jeho akce se stalo thrácké město Tzurullon; zde se shromáždili jeho stoupenci, mezi nimiž byli příslušníci četných byzantských rodů a především příslušníci rodiny Duků, jež právě byla vedle Komnenů jednu z nejvýznamějších rodin říše. Právě dohoda a spolupráce s touto rodinou, jež stála v čele strany civilní aristokracie, byla jedním ze základních předpokladů úspěchu Alexiovy revolty.

Když na velikonoce 1081 stanulo Alexiovo vojsko pod hradbami Konstantinopole, přiblížil se na dosah ruky nejen další z převratů na císařském trůně, ale především začátek nové éry byzantských dějin. Bylo ovšem zřejmé, že i jen částečné urovnání poměrů bude velmi těžkým úkolem a bude vyžadovat obrovské úsilí.

Byzanc v období prvních křížových výprav

Na přelomu 11. a 12. století dochází ve vývoji Byzance k hlubokým proměnám v sociálně ekonomické sféře. Někteří historikové hodnotili tento úsek byzantských dějin jako období posledního rozmachu a doznívající slávy, jiní v něm již nacházeli příznaky pozvolné agónie, jejíž průvodním jevem byla určitá rezignace v zahraniční politice. Model společnosti, který se v této komnenovské epoše vytvořil, trval až na ojedinelé pozdější změny do pádu říše v roce 1453.

V 11. století se dostala do čela státu průbojná dynastie Komnenovců. Její panovníci Alexios I. (1081–1118), Ioannes II. (1118–1143) a Manuel I. (1143–1180) byli představiteli provinciální vojenské aristokracie, která definitivně skoncovala s úřednickou aristokracií hlavního města vládoucí předtím v Konstantinopoli. Hospodářské reformy uskutečněné v tomto období významně zasáhly do společenského, sociálního a vojenského života Byzance — což se projevilo zejména v následujícím století — a znamenaly další upevnění nových forem byzantského feudalismu. Současně se obrazil tento nový vývoj i v zahraniční politice Byzance, která zaměřila všechny své síly na zoufalou obranu.

Alexios I. Komnenos, který byl pro vladařské schopnosti, diplomatickou obratnost a zvláště pro válečnické umění jedním z nejschopnějších panovníků na byzantském trůně, se ocitl tváří v tvář nástupu Normanů ze Sicílie a Seldžuků v Malé Asii.

Byzantská zahraniční politika a diplomacie — až do té doby suverénně vedená — poprvé vážně utrpěla ztrátou Bari a porážkou u Mantzikertu. O deset let později nastoupil nový útok Normanů v čele s Robertem Guiscardem a jeho ještě bojovnějším synem Bohemundem Tarentským. Robert Guiscard, který měl ve své moci Brindisi, s roku 1081 vylodil v Epiru a ovládl ostrov Korfu. Jeho syn Bohemund vedl pozemní armádu, která současně směřovala k Epiru z Avlony. Právě zde v roce 1081 došlo k velkému střetnutí normanských oddílů s byzantským vojskem, do jehož čela se postavil sám císař Alexios I. Bitva znamenala pro byzantskou stranu totální porážku. Opěrným bodem normanské agresivní politiky vůči Byzanci se stalo Dyrrhachion, důležitý přístav na albánském pobřeží. Normané pronikli v této době do Thessálie (až do Larissy) a v Makedonii postoupili až k Soluni. Aby bylo možno vyzbrojit byzantské vojenské oddíly proti nepříteli, bylo nutné sáhnout na církevní poklady. Za vydané církevní skvosty byla postavena nová armáda, která byly vyslána k Soluni. Aby zabránil dalšímu útoku Normanů, vyvolal Alexios na

Sicílii protinormanské spiknutí, které mělo za následek stažení části normanských oddílů ze Středomoří. Nicméně Bohemund, který zůstal i poté na Balkánském poloostrově, znamenal pro Byzanc trvalou hrozbu. Teprve roku 1085 jej přiměla smrt jeho otce ke krátkému návratu do Itálie.

Byzantský dvůr byl nucen hledat pomoc a vojenskou protiváhu proti normanskému nebezpečí. Našel ji v městské benátské republice. Protože si Benátčané bedlivě střežili své mocenské postavení v Itálii a v dalmátské oblasti, dívali se na tento normanský útok též s velkou nevraživostí. Vojenskou pomoc, kterou poskytli Byzanci, si ovšem nechali dobře zaplatit: privilegiem vydaným roku 1082 císařem Alexiem I. byli Benátčané oprávněni vykonávat bezcelní obchod v řadě byzantských přístavů. Důležité bylo, že benátské obchodníky se usadili přímo v Konstantinopoli, kde dostali právo založit si vlastní čtvrť. To byl začátek pozdějšího obchodního nástupu benátské republiky do oblastí východního Středomoří, který se v průběhu následujícího vývoje posílil dalším zvýhodňováním Benátčanů na území Byzance. Tak byl v komnenovském období položen základ k budoucímu koloniálnímu panství benátské republiky.

Nepříznivě se vyvíjela situace byzantské říše i na nově získaných územích na Balkáně, kde narůstal odpor a nespokojenost s byzantským panstvím. Formálně sice trvala nadvláda Byzance nad Bulharskem, podmaněným roku 1014, ale stále častěji zde propukala povstání zemědělského obyvatelstva sužovaného jak vysokými dávkami naturálními, tak i nově zavedenou peněžní rentou. Nespokojenost bulharských rolníků našla výraz v sociálním učením bogomilů. Organizovaný odpor bogomilů zlomil císař Alexios I. roku 1082. Povstalci byli poraženi u Filippopole (Plovdivu) a jejich vůdci byli po inscenovaném procesu zlikvidováni.

Dočasným oddychem pro vládu v Konstantinopoli byla smrt normanského vévody Roberta Guiscarda v roce 1085. Rok nato se však objevili stejně útoční a nebezpeční Pečeněgové. Tento kočovný kmen tureckého původu překročil Dunaj a v roce 1086 způsobil Byzanci velkou porážku u Dorostolu (Drastar, Silistria). Nespokojili se však s tímto výbojem, ale spojili se se Seldžuky vedenými emírem ze Smyrny Tzachasem a společně s nimi oblehli roku 1091 Konstantinopol. Hlavní město říše se tak ocitlo ve vážném nebezpečí. Situaci zachránila diplomacie císaře Alexia, který obratným způsobem získal proti Pečeněgům nomádské Polovce. Spojená vojska Byzance a Polovců se srazila s Pečeněgy roku 1091 v krvavé bitvě v ústí řeky Marice. Zdrucující porážka Pečeněgů vedla prakticky k vyhlazení tohoto kočovného kmene, který po dobu půl století napadal usedlé balkánské obyvatelstvo. Tím se i Konstantinopol zbavila nebezpečného nepřítele. Byzantská diplomacie zároveň zkompromitovala emíra ze Smyrny v očích ikonského sultána Kilič-Arslána, který v Tzachasových výbojích spatřoval zrádnou politiku vůči sultanátu. Arslán zajal Tzachase a dal jej usmrtnit, takže Byzanc byla zbavena i hrozby ze strany tohoto útočného maloasijského emíra.

První křížová výprava

Dobytí Jeruzaléma Seldžuky v letech 1077–1078, velké hrozící nebezpečí od nomádských Pečeněgů, kteří se spojili byť dočasně, se Seldžuky, a trvalá obava z normanských výbojů vedla posléze císaře Alexia I. k hledání pomoci v západní Evropě. Prvou žádostí o ni byl dopis z roku 1089 adresovaný hraběti Robertu Flanderskému, v němž císař žádal o vojenskou pomoc a námezdné vojsko. Téhož roku byla zahájena i jednání o církevní unii mezi papežem Urbanem II. a císařem Alexiem I. Po schizmatu z roku 1054 byly tak po dlouhé době oživeny vztahy mezi ortodoxní Byzancí a papežskou kurií. O vojenskou pomoc vyjednávali Byzantinci znovu v roce 1090 a poté v roce 1095. Úkolem byzantských vyslanců bylo vytvořit jednotnou frontu východních i západních křesťanů proti nevěřícím. Byzantské poselstvo vyslané císařem Alexiem se objevilo v březnu roku 1095 na koncilu v Piacenze, kam svolal papež Urban II. představitele západního křesťanstva. Na tomto shromáždění se řešila celá řada problémů. V rámci sporu o investituru zde probíhala i ostrá kritika císaře Jindřicha IV. Byzantští vyslanci obeznámili církevní hodnostáře s islámskou invazí, jež nebezpečně ohrožovala křesťanstvo na Východě, a žádali západní křesťany, aby vstoupili do služeb byzantského císaře. Koncil velmi pozorně vyslechl jejich žádost, ale nedal jim žádnou konkrétní odpověď. V Římě totiž vznikla nová situace: papežského stolce se zmocnil známý odpůrce Urbana II., Kliment III. Papež Urban zatím odešel do Francie a svolal zde nový koncil do Clermontu, který slavnostně zahájil 18. listopadu roku 1095. Deset dní se rokovalo jen o církevních otázkách za účasti dvou set biskupů, čtrnácti arcibiskupů a četných duchovních. Teprve 27. listopadu ohlásil papež své veřejné vystoupení a přednesl řeč, v níž bylo vyjádřeno stanovisko k žádosti byzantského císaře Alexia I. Komnena a postoj papežské kurie k islámu. Tento projev je v historické literatuře tradován jako vyhlášení křížových výprav a výzva k účasti na nich. Na koncilu v Clermontu se upustilo od záměru poslat byzantskému císaři na pomoc křížácké vojsko. Od počátku se zde usilovalo o postavení vlastního samostatného rytířského vojska. Na historické scéně se tak objevují křížácké výpravy, nový faktor v zahraniční politice světské i duchovní západního křesťanství. Budou po staletí hrát důležitou úlohu ve vztazích mezi Západem a Východem a v mnohém budou určovat konstelace politických a vojenských sil v Evropě i v Levantě.

Papežovy výzvy nejdříve uposlechl vrstvy sociálně nejslabších, houfy chudiny, které se rekrutovaly ze severní Francie a z Porýní a táhly přes Bělehrad a Niš. Jejich vůdci byli Gautier Sans-Avoir (Bezzemek) a Petr Poustevník. Neuspořádané a nedostatečně ozbrojené zástupy dorazily v srpnu roku 1096 přes Konstantinopol. Vzhledem k tomu, že docházelo k častým potyčkám mezi poutníky a Byzantinci, nehodlal císař ponechat tento neklidný element poblíž hlavního města. Rozkázal, aby houfy byly dopraveny k Nikomedei a do Malé Asie, kde jim byl vybudován opevněný tábor zvaný Řeka *kibotos* (tj. schránka, truhlice), Frankové jej nazývali *civetot*. V následujících střetnutích bylo však toto nepravdělné chudinské vojsko Seldžuky rozehnáno a *civetot* byl vypleněn a zničen.

Tyto lidové houfy nepovažoval papežský dvůr za partnera k jakékoli formě vyjednávání. Zcela jiný postoj císař zaujal, když od prosince roku 1096 přicházela postupně k hradbám Konstantinopole vojska jednotlivých západoevropských států. Mezi veliteli rytířských sborů byli Hugo z Vermandois z Francie, Geoffrey z Bouillonu z Lotrinska s bratrem Balduinem a s Eustachem z Boulogne. Největší odvahou mezi nimi vynikaly oddíly Bohemunda, syna Roberta Guiscarda, a jeho synovce Tankreda. Provensálskou skupinu vedl Raymond z Toulouse a jako poslední dorazili ke Konstantinopoli feudálové ze severní Francie v čele s vévodou Robertem a Štěpánem z Blois. Ačkoliv byzantský císař nepovažoval přední západoevropské vladaře za sobě rovné, setkal se s nimi v Konstantinopoli a přijal je jako příslušníky vládnoucí třídy. Příchod křížáků do byzantské metropole vylíčila Anna Komnena, dcera císaře Alexia I. Komnena, která podala ve svém díle konfrontaci obou civilizací, západní a východní.

Politické vztahy mezi byzantským císařem a jeho „hosty“ ze západu byly určovány dvěma základními otázkami. První z nich se týkala způsobu a podmínek, za jakých měli křížáci co nejrychleji projít byzantským územím, a byzantské pomoci v boji se Seldžuky. Druhým, závažnějším problémem bylo stanovit, komu budou patřit území, která křížáci na Seldžucích dobudou. Většinou totiž šlo o oblasti, které dříve náležely byzantské říši a byly jí odňaty arabskými nebo seldžuckými útočníky. Proto císař vystoupil s požadavkem, aby mu přední západní velitelé křížáckého vojska složili lenní přísahu věrnosti. V praxi to znamenalo, že území znovu dobytá křížáky zůstanou pod byzantskou svrchovaností i v tom případě, že se stanou lénem západních feudálů. Za této podmínky byl pak císař ochoten pravidelně zásobovat křížácké vojsko, vojensky je podporovat a poskytovat námořní pomoc. Požadavek lenní přísahy vyplýval z obavy byzantské vlády před přílišnou samostatností křížáků a před možností, že by rozhodovali o znovudobytých územích bez byzantského císaře. Přísahy věrnosti se však později staly zdrojem velké nevraživosti západních feudálů vůči byzantské říši. Toto silné protibyzantské citění se výrazně odráží na stránkách soudobých franských kronik.

Společně postupující franské a byzantské vojenské oddíly dobyly nejprve Nikaiu. Poté došlo k střetnutí s vojáky Kilič-Arslána u Dorylaia (1097) a nakonec padla Antiochie (1098). V této bitvě se zvláště vyznamenal Bohemund, který vojensky i takticky překonal Korbughu, seldžuckého náčelníka z Mosulu. Když se jednalo o kapitulaci města, Turci se vzdali výhradně jemu. Při této příležitosti se znovu vynořila otázka, kdo bude ovládat křesťanskou Antiochii. Rozpory mezi nároky byzantského císaře a úspěchy křížáckých vojsk později vyhrotil Balduin tím, že dobyl v roce 1098 Edessu, ve které se prohlásil sám suverénním pánem. Bylo zřejmé, že katolické arménské obyvatelstvo v Edesse bylo nakloněno křížáckým dobyvatelům a nechtělo být nadále byzantskou provincií. Tím se ovšem porušily lenní přísahy, složené v Konstantinopoli císaři Alexiovi.

Avšak hlavní síla křížáckého vojska směřovala k Jeruzalému. Město bylo ovládnuto od roku 1095 Araby v čele s fátimovskými veliteli. Když bylo zřejmé, že křížáci

nemají v úmyslu s nimi vyjednávat, obrátili se Fátimovci na císaře Alexia s dotazem, zda křížáci postupují v intencích byzantského císaře. Nebylo divu, že po zkušenostech u Antiochie a Edessy se Alexios od výpravy křížáků, táhnoucích Palestinou na Jeruzalém, zcela distancoval. V pozdější franské historiografii byl postoj byzantského císaře vykládán jako otevřená zrada křesťanstva. Město bylo s úspěchem dobyto v roce 1099. V bojích se vyznamenal jeden z vůdců sicilských Normanů Tankred. Jedna část křížáků považovala úkol výpravy za splněný a vrátila se do Evropy, druhá (početnější) zůstala a snažila se obohatit.

Prvá křížová výprava znamenala nejen úspěšné dobytí Jeruzaléma, ale dala základ vzniku tří význačných křížáckých států v Edesse, Antiochii a v Jeruzalému. Jejich specifický ráz společensko-sociální struktura jsou jedním ze závažných problémů současné medievalistiky.

Na rozdíl od byzantské říše nepovažoval islámský svět nově vytvořené křížácké státy za vážné nebezpečí. Bylo však zřejmé, že právě roztržičnost islámské moci umožnila krystalizaci státních útvarů západních dobyvatelů v těch formách, které byly i později zcela legalizovány ve specifických právních sbírkách. Nepřátelství mezi šiitskými Fátimovci a sunnitskými Seldžuky bylo výhodou pro Byzanc i pro rané křížácké státy, které těžily z rozporů mezi Aleppem, Mosulem a Damaškem. Také Bagdád se zmítal ve vnitřních sporech a síly Seldžuků byly vázány stálou byzantskou ofenzívou na maloasijském pobřeží. Jedinou silou nebezpečnou v této době pro Byzanc i západní křížáky byli Danišmendovci, seldžucká dynastie z Melitene, kteří ovládali východní Anatolii.

Silně nepřátelský postoj vůči Byzanci šířil zejména Bohemund, který se po vyvážnutí ze zajetí Danišmendovců rozhodl hledat na vlastní pěst znovu pomoc na Západě. Ještě před koncem roku 1104 odplul i s velkým bohatstvím, které ukořistil na Východě, do normanské Apulie. Odtud se vydal k papeži Paschaliovi a snažil se ho získat pro výpravu proti Byzanci, kterou vylíčil jako hlavního nepřítele křesťanstva, nebezpečnějšího než islámští dobyvatelé. Toto jednání bylo úspěšné, takže papežský nuncius, který doprovázel Bohemunda na cestě do Francie, vyhlášoval nezakrytě výpravu proti Byzanci. Idea křížových výprav doznala radikální změny. Původní myšlenka pomoci Byzanci se změnila v pravý opak. Císař Alexios, který o Bohemundových záměrech věděl, rozkázal, aby se byzantské loďstvo soustředilo k západnímu pobřeží Balkánu. Na podzim roku 1107 se císař Alexios setkal již podruhé s nebezpečnými Normany před hradbami Dyrrhachia. Byzantské loďstvo tentokrát prokázalo v boji vyspělejší taktiku. Odřízlo Bohemundovi cesty po moři i do vnitrozemí, takže byl téměř rok obléhán a posléze kapituloval. Podmínky jeho propuštění ze zajetí byly obsaženy v mírové smlouvě z roku 1108, kterou mělo být Antiochijské knížectví navráceno Byzanci jako léno. Zároveň byl v Antiochii dosazen i ortodoxní patriarcha. Touto smlouvou získala sice Byzanc v Evropě na prestiži, avšak praktické výsledky pro konkrétní situaci na Východě nenabývaly většího významu vzhledem k tomu, že po brzké smrti Bohemundově se stal Tankred opět nezávislým vládcem Antiochie.

Císař Ioannes II. (1118–1143) pokračoval po smrti svého otce Alexia v organizaci vojenských výprav na Východě. Nejdříve se zabezpečil na maloasijském pobřeží a poté se mu podařilo zatlačit Danišmendovce. Roku 1137 podnikl velkou výpravu do severní Sýrie a znovu upevnil nejen panství v Antiochii, ale i byzantskou svrchovanost nad Edessou. Rovněž z řady měst v Kilikii vyhnal arménské posádky. Byzanc tak názorně manifestovala své představy o vazalských povinnostech křížáků. Pod dojmem těchto úspěchů došlo k dočasné spolupráci obou stran. Byzantská vojska se společně s vojenskými silami franských dobyvatelů vypravila proti velmi nebezpečnému mosulskému atabegovi Zengímu, který se poprvé vážně pokusil sjednotit islámské síly proti západním křížákům. Ale vzájemná nedůvěra mezi křížáky a císařem omezila společný zdárný postup jen na obléhání města Aleppa a dále Šajzaru v roce 1138. V následujících letech bojovaly byzantské oddíly se Seldžuky jen na černomořském pobřeží. Pokus císaře Ioanna II. v letech 1142–1143 o další ofenzívu na Východě byl zmařen jeho smrtí.

Neméně konfliktní mezinárodní situace se vytvořila na Balkáně. Po likvidaci kočovných Pečeněgů v roce 1122 a Polovců v roce 1148 se počaly prosazovat se svými územními nároky dvě nové síly. Menší nebezpečí představoval srbský Štěpán Nemanja, který si v roce 1168 činil nárok na panství v Rašce. Vážnější nebezpečí však hrozilo byzantské říši z Uher v osobě uherského krále Štěpána II., který usiloval hlavně o území Sirmia (Srem). Uhry byly sice v roce 1128 poraženy, avšak boje se znovu obnovily v letech 1151 a 1163–1164. Ke zlepšení vzájemných vztahů došlo teprve za vlády Ioannova nástupce Manuela. Jeho výrazem byl sňatek uherského krále Bély III. s byzantskou princeznou.

Dočasně zklidněná východní hranice byla znovu narušena výboji islámských dobyvatelů. Znovu vystoupil do popředí al-malik-al-Mansúr Zengí, „vítězný král“, který se zasloužil o dobytí Edessy v roce 1144. Tato událost vyvolala značný ohlas nejen v Byzanci, ale i v západní Evropě, kde okamžitě byla zahájena agitace pro druhou křížovou výpravu. Byzantská říše byla značně znepokojena vývojem na východní hranici, zvláště poté, co se v západní Evropě připravoval proti ní nový útok sicilského Rogera II. Věrný tradici svých normanských předků zahájil sicilský král útok na byzantské državy na ostrově Korfu, dále na Korint, Théby a Euboiu. Roger II. zasáhl byzantskou říši náhlým vojenským úderem v době, kdy značná část byzantského vojska byla vázána na východní hranici. Poškodil Byzanc i ekonomicky, protože Normané odvěkli zejména z Théb pracovníky hedvábnické výroby, barvíře znalé techniky nachového barvířství, kteří se později stali zakladateli prosperující hedvábné výroby na Sicílii.

Za vlády Manuela Komnena (1143–1180) nastala v zahraniční politice byzantského státu určitá změna. Více než dobrý válečník se Manuel projevil jako vynikající diplomat rozehrávající mezinárodní komploty na Bosporu, na Východě i na Západě. Patřil k těm byzantským panovníkům, kteří byli ochotni slevit z přísných ortodoxních zásad ve prospěch politického úspěchu. Uvádí se o něm, že byl nábožensky vlašný, spíše tolerantní jak k islámu, tak k latinské církevní unii.

Manuelova matka i obě jeho manželky byly latinského původu, stejně jako jeho společníci u dvora i úřadech. Přízeň, kterou jim Manuel projevoval, byla později pramenem řevnivosti u císařského dvora i příčinou nenávisti řeckého obyvatelstva vůči Latinům. Za něho se také nesmírně rozrostla menšina benátských obchodníků v Konstantinopoli, jimiž byla již za jeho otce potvrzena a rozšířena významná hospodářská privilegia.

Sicilský Roger II. bez skrupulí využíval spojenců, jako byli Arabové a Uhři, a obrátil se i na francouzského krále Ludvíka VII. Jeho počínání donutilo císaře Manuela hledat protiváhu. Podařilo se mu získat pomoc německého císaře Konráda III. a benátské signorie. K tomuto sblížení došlo v zájmu společného postupu proti sicilským Normanům, kteří představovali nebezpečí pro všechny tři strany. Jejich spojenectví bylo upevněno i sňatkem, který Manuel uzavřel s Bertou ze Sulzbachu, švagrovou císaře Konráda. Roku 1148 uzavřeli oba císaři v Soluni dohodu o rozdělení Itálie, podle níž měla manželka císaře Manuela získat věnem Apulii a Kalábrii. Manuel za význačné pomoci benátského loďstva dobyl zpět Korfu (1150). V nadšení nad tímto úspěchem se pokusil o restauraci byzantského panství na Sicílii, chtěje tak oživit Justiniánovy plány na opevnění byzantského impéria ve Středomoří, zejména v Itálii. Prvým krokem k tomuto cíli se jevilo Manuelovi dobytí Ancony (1155), jež bylo ovšem jen dočasné. V císařových představách se Ancona měla stát nástupní stanicí dalších politických a vojenských akcí. Společné mocenské plány a jejich další realizace byly však zmařeny smrtí Konráda III. (1152). Jeho nástupce Fridrich I. Barbarossa, mocný příslušník štaufovské dynastie, se považoval za dědice celé Itálie, což podstatně změnilo mocenské aspirace Manuelovy.

Druhá křížová výprava a byzantská politika

Druhá křížová výprava neúnavně připravovaná Bernardem z Clairveaux (v roce 1145) získala opět mnoho přívrženců z řad francouzské šlechty a pod vedením francouzského krále Ludvíka VII. se k ní připojil i Konrád III. Jeho vojsko přešlo nejprve Balkánem celkem bez konfliktů a s jeho souhlasem bylo poté přepraveno na maloasijský břeh. Avšak v další etapě nemělo mnoho úspěchů. Německý král neuposlechl rady zkušeného válečníka Manuela I., který mu doporučoval, aby táhl podél pobřeží, kde byly ještě byzantské posádky, které mu mohly v čas nebezpečí přijít na pomoc. Konrád podobně jako účastníci prvé křížové výpravy táhl napříč Malou Asií. Po prvním seldžuckém útoku vedeném Nur-ad-dínem bylo křížácké vojsko donuceno vrátit se k Nikaii. Zde se setkalo s vojenskými oddíly francouzského Ludvíka VII. Ani Konrádovi ani Ludvíkovi bojovníci neoplývali nadšením a vojenským zápalem. Řada velitelů z oddílů Konrádových, mezi nimi i český kníže Vladislav II., se chtěla vrátit domů. Vojska se společně zmožila na pochod až k Efesu, poté se začala rozpadávat u Antiochie. Část jich dorazila v roce 1148 až

k Attaleii, která byla v byzantských rukou. Po zkušenostech z bojů se Seldžuky se obě západní armády, německá i francouzská vrátily bez větších územních zisků a vojenských úspěchů do Evropy. Z neúspěchu byla však v dobové literatuře znova obviňována byzantská říše. Bylo jí vytýkáno, že dostatečně nepomohla a že dokonce podporovala seldžucké Turky.

Jak bylo výše řečeno, s nástupem Fridricha I. na císařský trůn se německé a byzantské zájmy střetly zejména na půdě Itálie. Císař Manuel na jedné straně hájil své pozice tak těžce dobyté proti Normanům, ale zároveň žárlivě střežil úspěchy Fridricha I. v Itálii, zvláště poté, co Fridrich dobyl Milán (v roce 1158) a zahájil rozhodný nástup do střední Itálie k Římu. Rozpínavost štaufské dynastie nemohl císař Manuel zabránit vojensky, a tak zvolil tajnou diplomacii. Byzantští poslové začali vyjednávat s lombardskými městy a dokonce došlo k dočasnému sblížení s Normany i s papežskou kurií. V roce 1166 bylo donuceno byzantské duchovenstvo na synodě v Kosntantinopoli, aby se vyslovilo k vleklé sporné otázce o výraz *filioque* ve Vyznání víry shodně s pojetím západní církve. Císař tím chtěl vyjít vstříc římské kurií, ale za tento ústupek požadoval od papeže Alexandra III., aby ho korunoval za západofřímského císaře. Papež si však kladl jako podmínku, aby byzantský císař přesídlil do Říma, který se měl stát znovu hlavním městem obou císařství.

Když další spolupráce s papežem namířená proti Fridrichovi začala vážnout, císař Manuel se snažil získat sňatkovou politikou za spojence v Itálii Viléma II. Sicilského. Slíbil mu za manželku svoji dceru Marii a vyslal ji roku 1172 do Tarentu. Již v následujícím roce se vyhroutil otevřený konflikt mezi Fridrichem I. a Manuelem, když se německý panovník pokusil znovu dobýt strategicky důležité město a přístav Anconu. Tento záměr skončil pro Fridricha nezdarem. Nic však nezískala ani západní politika Manuelova. Její nákladnost postihovala zejména byzantské poddané, kteří projevovali netajenou nevráživost vůči latinofilské politice Manuelově. Ve vztahu k Benátkám a Janovu lavíroval císař Manuel mezi dvěma soupeřícími signoriemi. Benátčany, kterým nejprve poskytoval značná privilegia, postihl v roce 1171 rozsáhlým zatýkáním na celém byzantském území a konfiskací značného majetku. Benátská republika se ocitla ve válečném stavu s Byzancí a vztahy se normalizovaly až za Andronika, kdy bylo Benátkám slíbeno odškodnění. Spor o zaplacení odškodného, které Benátky na Byzanci požadovaly, se stal později zdrojem velkého nepřátelství a snad byl i motivací pro účast Benátek na čtvrté křížové výpravě 1202–1204. Manuel I. stanul na vrcholu moci v letech 1170–1171, kdy jeho postavení v Itálii vůči Fridrichovi, Vilému II. i papežovi bylo dočasně pevné. Zároveň se císaři podařilo obnovit byzantské panství na Jadranu, zejména v Dalmácii, a to přes nároky Benátek na tuto oblast. I na Balkáně byla politika byzantské vlády úspěšná. V Rašce se jí podařilo omezit vliv srbského Štěpána Nemanji, kterého v odboji proti Byzanci podporovaly Benátky. Manuel chtěl své velmocenské aspirace realizovat i na Východě proti Seldžukům. Udržel si víceméně protektorské postavení vůči křížáckým státům. S jeruzalémským

králem Balduinem III. (díky společného postupu) dobyl na Arménech území Kilikie a znovu obnovil byzantské panství v knížectví Antiochijském roku 1159. V roce 1161 uzavřel s ikonským sultánem Kilič-Arslánem II. dvanáctiletý mír, který mu umožnil, aby se více soustředil na politický vývoj v Itálii.

V této smlouvě byla podmínka, že sultán vrátí byzantské říši řadu přístavů a měst v maloasijské oblasti. Výsledek však byl opačný; pod zdánlivým přátelským vztahem získával Kilič-Arslán pozice v Malé Asii a zbavoval tak byzantského císaře důležité opory, kterou byla tato země pro byzantskou říši. Roku 1173 se rozhodl Manuel k ráznému vojenskému zásahu vůči Ikoniu (Konya), přecenil však své síly. Bitva u hradu Myriokefalon (1176) v Kappadokii rozhodla ve prospěch Seldžuků. Výprava z roku 1176 byla posledním pokusem restaurovat byzantské panství v Malé Asii. Porážka byzantských vojsk nebyla náhodná. Předcházelo jí pomalé, ale rozhodné formování jednotné fronty muslimů v Přední Asii, ke které dal popud známý vládce Aleppa a Mosulu Nur-ad-dín, nástupce Zengího, a v níž cílevědomě pokračoval sultán Egypta a Sýrie Saladin. Budoval krok za krokem spolehlivou vojenskou základnu s cílem dobýt Jeruzalém. Ideologicky se přitom opíral o myšlenku džihádu, svaté války proti křížákům.

Je pozoruhodné, že rok 1176 ukončil definitivně byzantské panství nejen v Malé Asii, ale i v Itálii, kde po těžké porážce Fridricha u Legnana (1176) došlo ke sblížení a spojenectví německého císaře s papežem a dokonce i se sicilským králem Vilémem II. Dlouholeté nákladné výboje byzantského vojska v Itálii skončily bez velkého výsledku. Neúspěchy jak na Západě, tak na Východě zřejmě ovlivnily i život byzantského císaře, který krátce poté, co musel pokořujícím způsobem srovnat se zemí bývalé pevnosti v Malé Asii, zemřel v roce 1180.

Vdova, císařovna Marie, kterou si svého času přivezl císař Manuel z Antiochie, se ujala regentské vlády za nezletilého Alexia, ale byla velmi nepopulární pro svoji prolatinskou politiku. Nenávisť proti ní vybuchla v povstání, za něhož bylo v Konstantinopoli pobito mnoho západních křesťanů a zvláště janovských a pisánských kupců. Povstalci povolali na trůn Andronika Komnena, dobrodruha, který byl ostře proti Latinům. Vypověděl jim všechny smlouvy a uzavřel dohodu se Saladinem, jemuž ponechával v boji proti křížáckým státům zcela volnou ruku. Převrat dovršil fyzickou likvidací císařovny Marie. Dal ji uškrtit a jejího syna přinutil podepsat rozsudek. Sám Andronikos nevládl dlouho. V roce 1185 byl svržen z trůnu a zavražděn.

Mohutný nástup islámských vojsk pod vedením Saladinovým skončil vítěznou bitvou nad křížáky u Hattínu v červenci roku 1187. Ještě téhož roku v říjnu dobyl Saladin Jeruzalém a stál tak u cíle, o němž snil: rozbít křížácké státy v Levantě. Byzantský císař Isaakios Angelos, zakladatel dynastie Angelovců, která vystřídala Komnenovce na byzantském trůnu, spěchal Saladinovi blahopřát k vítězství a navrhoval mu spojenectví proti latinským vetřelcům. Požadoval však za to, aby ochrana svatých míst byla opět svěřena ortodoxnímu duchovenstvu. Za vlády Angelovců

(1185–1204) dochází k rozkladu politické moci uvnitř státu a selhání v zahraniční politice. Chyběla jim politická iniciativa a rozhodnost, kterou se vyznačovali Komnenovci v jednání se Západem i s křížáky v Levantě.

Třetí křížové tažení a Byzanc

Nezdar druhé křížové výpravy ztlumil zájem feudálních špiček o tažení do Levanty. Mnozí z předních feudálů v západní Evropě byli zaměstnáni svatou válkou proti pohanským Slovanům na Labi a Baltu. Jediným možným vůdcem nového křížového tažení byl římský císař a německý král Fridrich, který si upevnil pozici v Itálii porážkou lombardských měst a získal v roce 1184 i převahu nad papežem. V této době jej navštívili jeruzalémská poslové, kteří líčili barvitě útoky muslimů vedených Saladinem. Fridrich Barbarossa dohodl v roce 1184 s papežem ve Veroně novou výpravu, kterou společně připravovali na rok 1186. Vlažnost západních feudálů byla vyburcována v roce 1187, kdy po bitvě u Hattínu bylo dobyt Jeruzaléma. Zejména francouzský král Filip II. August a později i anglický Richard Lví srdce začali uvažovat o výpravě na Východ.

Iniciativa však zůstala ve střední Evropě; o velikonocích roku 1189 se shromáždilo velké křížácké vojsko v Řezně na Dunaji a za jeho hlavního velitele byl zvolen císař Fridrich Barbarossa. Vojsko procházelo Balkánem za výrazné pomoci byzantských posádek a císař Isaakios Angelos povolil Fridrichovi Barbarosovi i průjezd byzantským územím v roce 1190. Vojsko císaře Fridricha Barbarossy, v němž bojoval i český oddíl pod vedením knížete Děpolda, táhlo do Malé Asie a dosáhlo v roce 1190 vítězství nad Seldžuky poblíže Ikonía. Avšak na dalším tažení Fridrich při přechodu přes řeku Kalykadmos (Salef) utonul. Zbytků vojska se ujal jeho stejnojmenný syn, který však v roce 1191 u Akry rovněž zemřel. V tomto roce konečně dorazila vojska francouzská vedená Filipem II. Augustem a anglosaská v čele s Richardem Lví srdce. Anglický král stačil při této výpravě vyplnit důležitou strategickou základnu byzantské říše Kypr a obsadit jej.

Třetí výprava neznamenal mnoho z hlediska územních zisků v Levantě kromě skutečnosti, že byla dobytá důležitá pevnost Akra a ostrov Kypr. Západní panovníci se vrátili brzy do Evropy a smlouva mezi Saladinem a Richardem Lví srdce, podepsaná v roce 1192, oficiálně ukončila třetí křížové tažení do Svaté země.

Ani na Balkáně se příznivě nevyvíjel vztah mezi Byzancí a sousedními státy. Dynastie Angelovců (1185–1204) byla velice slabá a způsobila skutečnou krizi nerozhodnými postoji v zahraniční politice říše. Velice závažnou skutečností bylo osvobození Bulharska z byzantského područí v roce 1186. Do popředí se dostali představitelé bulharské šlechty Petr a Asen, kteří zvolili za sídlo druhého bulharského království město Trnovo. K obnovené bulharské říši náleželo v této době severní Bulharsko mezi Dunajem, pohořím Balkán, Černým mořem a Dobrudžou. Jihozápadní bulharské země a kraj kolem Varny zůstaly v byzantských rukou.

Bulharsko se posílilo i ideologicky a vyžádalo si zavedení vlastní církevní správy reprezentované arcibiskupstvím v Trnově. Byzantský císař Isaakios Angelos ohrožený bulharskou říší a prudkým nástupem srbského státu za Nemanjičů se spojil s uherským králem Bélou III., aby čelil tomuto dvojímu nebezpečí. Svůj postoj manifestoval i uzavřením sňatku s dcerou Bély III. Uhry si činily nárok na dalmatské pobřeží, což byla pro Byzanc citelná ztráta.

Sjednocení srbských zemí Zety a Rašky dynastií Nemanjičů v druhé polovině 12. století vytvořilo základnu pozdější velmocenské politiky srbské říše na Balkáně. Proti Byzanci vystoupil srbský stát v roce 1183 a byzantský císař musel uznat v roce 1190 jeho nezávislost. V Srbsku v této době definitivně zvítězilo pravoslaví povýšené na státní víru a tím se i Srbsko začlenilo do okruhu východní kultury. Nemalelou zásluhu na sjednocení srbského státu a na jeho ideologické jednotě měl Štěpán Nemanja. Později předal vládu svému synovi Štěpánovi a odešel na Svatou horu Athos, kde založil slavný Chilendarský klášter, který později proslavil sv. Sáva.

Po velkých proměnách na Balkáně nebyl klid ani na západní hranici byzantské říše. Spolehlivý i nespolehlivý spojenec Byzance, benátská republika, se znovu dožadovala dalších obchodních výhod. Vystoupila se svými požadavky v roce 1187. O několik let později, v roce 1192, si činila nárok na obchodní práva a privilegia za vojenskou pomoc ve Středozeří i další význačná italská města, Janov a Pisa.

Roku 1185 započala nová vlna normanských útoků. Tažení Normanů směřovalo tradičně do oblasti Dyrrhachion-Soluň. U Mosynopole byli však Normané zastaveni. Přesto Byzanc ztratila v roce 1187 Kefalenii a Zakynthos, kde se prvně usadil italský rod Orsini. Také Sicílie byla zdrojem stálých konfliktů s Byzancí i po smrti Viléma II. Sicilského (1189). Ačkoli po sobě nezanechal následníka, byla Byzanc z této strany i nadále ohrožena. V roce 1194 přišel na Sicílii představitel německé říšské politiky, energický Jindřich VI., syn zemřelého Fridricha Barbarossy, a stal se zde dědicem normanského panství, které získal sňatkem se sicilskou dědičkou Konstancíí. Zájem o středomořskou politiku byl dále posílen i sňatkem císařova bratra Filipa Švábského s dcerou byzantského císaře Isaakia Angela Irenou. Vztahy mezi Byzancí a německou říší se však přes příbuzenskou blízkost ochladily, když došlo k násilné výměně císaře na byzantském trůně v roce 1195. Mladší bratr Isaakia Angela Alexios svrhl bratra z trůnu, dal bývalého císaře oslepit a sám dosedl na trůn jako Alexios III.

V této atmosféře se začalo připravovat další vyhlášení křížové výpravy, do jejíhož čela se postavil v roce 1195 sám německý císař. Cílem mělo být nejen tažení do Palestiny, ale zároveň posílení štaufských pozic u byzantského dvora a na Sicílii. Avšak negativní postoj papeže vůči Jindřichovi VI. a zejména odbojnost německých knížat zabránily císaři odplout na Východ. Zemřel v Messině během příprav loďstva, které po jeho smrti skutečně odplulo do Palestiny. Tato výprava však nepřinesla významnější a trvalejší výsledek. Proto se v následujících letech iniciativy k vyhlášení nové výpravy ujal sám papež Innocenc III. Ve své encyklice z roku 1198 propagoval aktivní účast na nové výpravě do Svaté země, na níž měli mít

významný podíl zejména duchovní. Duchovenstvo mělo vrátit výpravám někdejší čistý smysl „svaté války“ proti nevěřícím. Takové byly půdní představy o výpravě, která skončila nikoli dobytím Jeruzaléma, ale pádem Konstantinopole.

Na tento napohled paradoxní jev může vrhnout jasnější světlo analýza vnitřního vývoje byzantské společnosti v komnenovské epoše.

Hospodářský vývoj Byzance za dynastie Komnenovců

Hospodářská situace byzantské společnosti komnenovské doby závisela na několika činitelích. Především se zmenšil půdní fond. Velká část úrodné východní Anatólie byla nenávratně ztracena v důsledku nájezdů seldžuckých Turků. Zároveň uvnitř společnosti probíhaly společenské proměny, jež vedly k výraznému posílení vládnoucí provinciální šlechty. V rukou této vrstvy se v 11. století koncentrovala většina obdělávané půdy, kterou získávala vládnoucí vrstva od státu jako podmíněné vlastnictví různých forem. Relativně vyvážený stav mezi pozemkovou aristokracií a úřednickou byrokracií v Konstantinopoli v době makedonské dynastie byl zcela narušen v 11. století. Stát musel ustupovat nárokům provinciální pozemkové šlechty, v jejichž silách bylo pozdvihnout potenciální vojenskou sílu říše, čehož nebyl schopen zkorumpovaný byrokratický aparát a vládnoucí kruhy v Konstantinopoli.

Vnitřní proměny uskutečňující se v ekonomice během 12. století a zvláště na jeho konci jsou rozhodující pro poznání specifické situace byzantské společnosti před vstupem křížáckých vojsk na území Byzance. K objektivnímu posouzení byzantského společenského zřízení a systému, jež uvedli v život v Levantě křížáci, je možno dospět konfrontací obou feudálních struktur, byzantské a latinské (franské).

Není pochyb o tom, že určitou relativní vzpruhou pro byzantské hospodářství a zejména pro posílení vojska bylo zavedení instituce pronie (*pronoia*), jež byla svým způsobem blízkou analogií západního léna. Pronie byla poprvé zmíněna v pramenech v letech 1136 a 1162, za vlády císaře Ioanna Komnena, častěji se pak objevuje za Manuela I. Komnena (1143–1180). Pronie původně znamenala péči, správu, ochranu. Nového významu se tomuto slovu dostalo, až když císařská vláda začala udělovat jednotlivcům do podmíněného, dočasného vlastnictví buď daňový výnos ze statků nebo půdu s rolníky. Půda svěřená do péče (*eis ten pronoian, kata logon pronoias*) i různá fiskální práva z ní vyplývající byly později zkráceně nazývány *pronoia* nebo *oikonomia*. Časem se oba pojmy staly totožnými. Diskuse o tom, zda podstatou pronie byla fiskální práva či pozemkový úděl, není dodnes uzavřena. Velice záhy však došlo k prolínání obou forem. Pro komnenovské období bylo rozhodující, že pronie byla spjata s vojenskou povinností. Tomuto spojení předcházela v Byzanci dlouhodobý proces. Zprvu byly totiž vojenské povinnosti odděleny od výhod pramenících z držby pozemků. V oficiální daňové terminologii

se objevoval výraz *strateia* (fiskální daň) související s vojenskou službou, jejíž počátek sahá do doby makedonské dynastie. Aby byzantský stát stačil krýt výdaje na vojsko, začal odměňovat vojáky tím, že jim propůjčoval do užívání a správy (*eis pronoian*) různá fiskální práva. Nejčastěji to byl přesně vymezený daňový výnos, který plynul ze zemědělské půdy. Pronie byla přidělována uživateli na základě vojenské služby často v kraji, ze kterého nepocházel. Byly to pozemky i s lidmi na nich usedlími, jejichž povinností bylo tuto půdu obdělávat. Tím se definitivně rozbíjela stará struktura vojenských statků (*stratitika ktemata*): jejich základem byl individuální vlastnický vztah k půdě, kterou držitel půdy sám obdělával bez závislých rolníků. Tím se diametrálně od sebe lišili proniáři od stratiotů. Přesto však i držitel pronie zdědil starý název *stratitotes* — voják. Proniár-stratitotes byl pánem nad rolníky obhospodařujícími svoji půdu, kteří mu odváděli dávky a musili plnit i různé další služby a povinnosti. Ve vojsku pak náleželi takto ekonomicky zajištění proniáři k těžkooděncům a představovali určitou dobu západních rytířů. S prvními zmínkami o nich se setkáváme v polovině 10. století. V této fázi vývoje nebyla pronie ještě dědičná a stát ji mohl uživateli kdykoliv odebrat a přidělit někomu jinému.

Klasický systém thematového zřízení, v němž byly harmonicky sloučeny zemědělské povinnosti s vojenskými, se rozpadl a s ním i jádro byzantské armády. Zůstala jen fiskální odpovědnost vojáka, který velice často nepocházel z Byzance, ale byl to žoldněř z Východu či Západu. Proto první proniáři nebyli vždy příslušníky vládnoucí vrstvy. Často to byli různí barbaři — Kumáni, ale i Normané a Anglosasové. Tohoto nebezpečného složení byzantské armády si povšiml vynikající kronikář Niketas Choniates, který s hořkostí popisoval osud závislých rolníků (paroiků) na proniářských pozemcích. Největšího rozvoje dosáhla vojenská pronie za císaře Manuela I. Komnena. Rolníci, kteří platili daň vojenskému veliteli — stratiotovi, byli považováni za podřízené armádě (*estrateumenoí*). To neznamenalo, že by byli sami vojáky, ale jejich dávky byly určeny na udržování jejich velitele-stratiota. Tím byl narušován morální stav armády a ohrožována celá říše. Situace se poněkud zlepšila, když se vrchními veliteli (proniáři) stávali příslušníci vládnoucí vrstvy. Závislým rolníkům (paroikům) tato změna žádnou úlevu v jejich povinnostech nepřinesla.

V 11. — 12. století prodělala byzantská společnost nejhlubší proměny v celém svém historickém vývoji. Jako vládnoucí vrstva se etablovala a plně prosadila provinciální aristokracie, opírající svou moc o pozemkové vlastnictví v provinciích daleko od hlavního města. Její sílu umožnila skutečnost, že se starý systém vojenských statků v provinciích rozpadal. Po vojenských velitelích nastupovali do popředí místní feudálové, kteří bezohledně zabrali poslední zbytky občinové půdy a dostávali i velké pozemkové úděly ze státních domén. Takto ekonomicky zabezpečení vystoupili s vlastními politickými požadavky. Pozemková aristokracie pocházející hlavně z Malé Asie, Thrákie a Makedonie se ostře postavila proti privilegované civilní byrokracii vládnoucí dosud v Konstantinopoli. Dávný rozpor mezi